

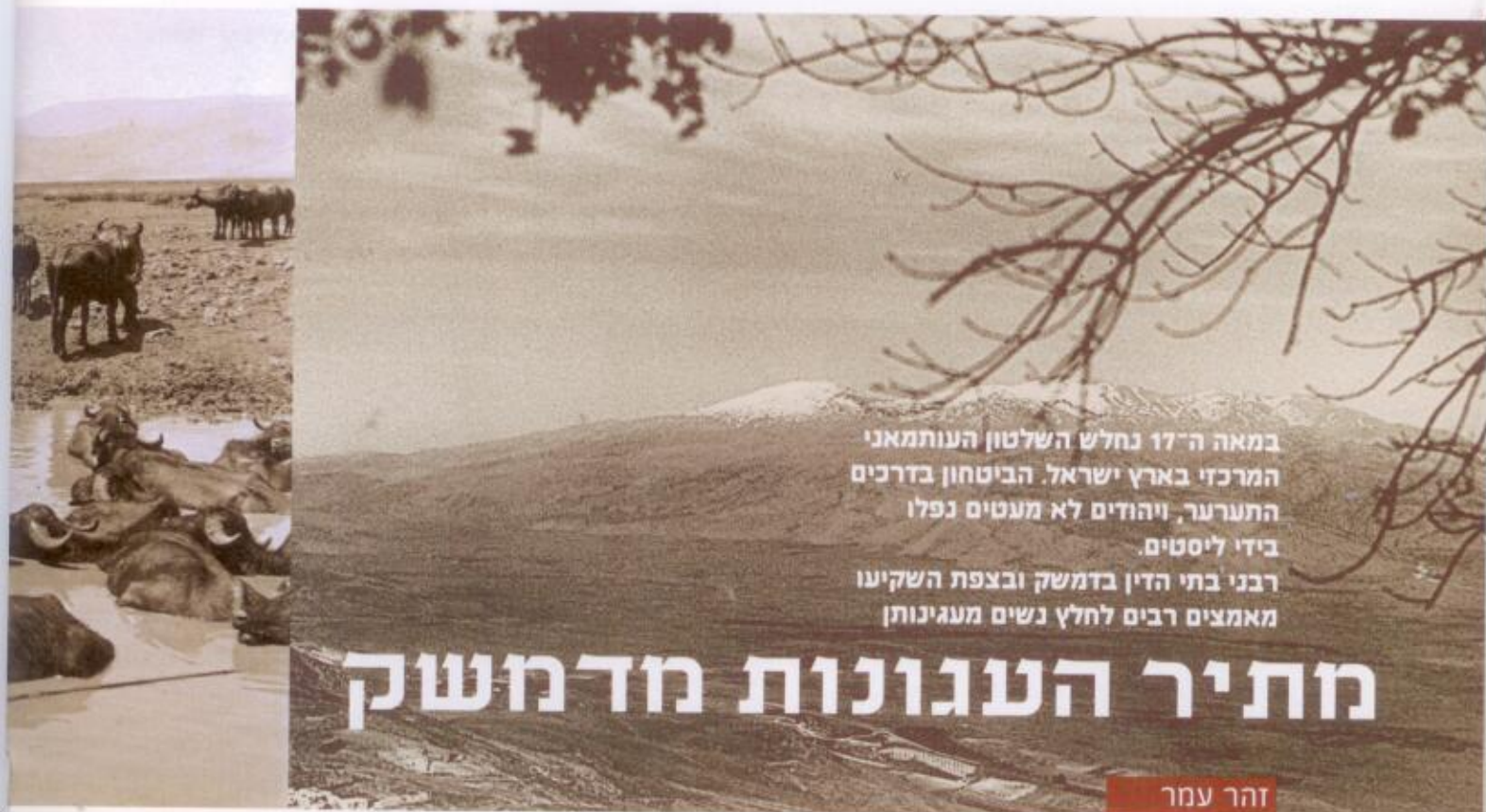
את שמות היישובים שגרו בהם, מפרט את משלח ידם, את רקמת יחסיהם עם שכניהם הערבים, את החולי הפוקד אותם ואת דרכי הרפויי המקובלות עליהם ומתייחס למצב הביטחון הירוד. בשורות הבאות נביא שלושה סיפורים הקשורים להתרת עגונות ואגב אורחא ננסה לדלות מהם פרטים על תנאי חייהם של בני התקופה.

בשנת 1637 יצא היהודי אפרים

בכ"ר מרדכי מביתו שבדמשק. זה היה ביום שישי, סמוך לחג השבועות, בעת שפרצה בדמשק מגפה: "והלך ולא נודע מקומו איז, כי נשכח זכרו מני ארץ, ואשתו העניה

אישה שבעלה נעלם מכונה

בהלכה עגונה, ואין היא רשאית להינשא אלא לאחר שתקבל ממנו גט או תמציא עדות מוצקה על מותו. במשך הדורות התמודדו חכמים עם סוגיה כואבת זו ויצאו מגדרם כדי להתיר עגונות ולאפשר להן להינשא מחדש. כמותם היה גם הרב יאשיהו בן יוסף פינטו (1565-1648) שנוולד בדמשק ושימש רוב ימיו רבה. ב־1620 עלה לצפת ואף שהה בירושלים, אך בשל מות בנו יוסף שב לדמשק, בה כיהן ברבנות עד יום פטירתו. הוא נודע כדרשן, פוסק ואיש קבלה ועמד בראש בית דין של עגונות בדמשק.

במאה ה־17 נחלש השלטון העותמאני המרכזי בארץ ישראל. הביטחון בדרכים התערער, ויהודים לא מעטים נפלו בידי ליסטים. רבני בתי הדין בדמשק ובצפת השקיעו מאמצים רבים לחלץ נשים מעגינותן

מתיר העגונות מדמשק

זהר עמר

ועצובת רוח בוכה ומבכה על עגונה כי היא עניה ודלה". והנה לאחר כמה חודשים הגיעה ידיעה על מות אדם שתאורו הולם את הנעדר.

בחודש כסלו שנת 1638 התכנס בית הדין בראשותו של הרב פינטו לבדיקת

בספר השאלות והתשובות "נבחר מכסף" מתוארים מאמציו של הרב לחלץ נשים מעגינותן. בסיפורים האנושיים הנפרסים לפנינו שזורים פרטים מעניינים על אורחות חייהם של היהודים בצפון ארץ ישראל בראשית המאה ה־17. הרב מציין

ולפי שלא היה מכוסה כראוי אכלוהו
הגוואניש, וממלבושיו עשינו אלו הבתי
שוקיים.

עדות זו מלמדת שתופעת היעלמותם
של אנשים רווחה בימים ההם והקהילה
היהודית הייתה מורגלת בחיפוש אחר
נעדרים, בין היתר כדי להתיר את
העגונות. כן עולה מן העדות שיהודים
נהגו להימלט ממגפה, כפי שמעידים גם
מקורות היסטוריים אחרים. האדם שנהרג
נמלט אפוא לצפת כדי ללמוד בה תורה עד
שתחלוף המגפה. הנסיעה התנהלה בשיירה
בשל תנאי הביטחון הרעועים, ומשהגיעה
השבת פרש מהשיירה ונאלץ לשבות בכפר
הערבי. על פי התיאור מדובר באיש כבד
ראייה שזקנו אדום. שתי כוויות שנמצאו
בצדעיו נגרמו מטיפול בצריבה בברזל
מלובן שהיה מקובל באותם הימים. האפון
הוצמד למורסה שבעורפו כדי להרחיבה
ולנקו מתוכה את הרעלים שבגוף,
על פי שיטת טיפול מיוחדת שנקראה
"פונטאנילה" (מאיטלקית: מקור יציאת
מים). גם הרב חיים ויטאל (נפטר בדמשק
שנת 1620), פוסק ומקובל שהיה מחותנו
של הרב פינטו, תיאר שימוש בשיטה זו
לנפגעי מגפת הדבר.

לאחר שמיעת העדות דנו בה חברי בית
הדין, ואף שלא כללה פרטים כשמו של
הנרצח ושם עירו, התירו את העגונה.
ההיתר הסתמך על כך שהערבים השיחו
לפי תומם ועדותם לא הייתה מגמתית,
וכן על סימני הזיהוי המובהקים של הנרצח
שהתאימו לחלוטין לנעדר (נבחר מכסף,
אה"ע, סימן סג).

את מעשה רציחתו של אליה

הכהן המבוסס על ארבע עדויות, תיעד ר'
יאשיהו פינטו בשנת 1625 לערך, בעת
ששימש ברבנות בצפת. אליה הכהן הרופא
נעלם בדרכו מהעיר בניאס לעירו צפת,
בעת מלחמה בין מושל העיר ובין ראש
שבטי הברווים שבאזור. העד הראשון היה
יהודי שעסק במלאכת הרצענות באוהלי
הערבים, ששכנו על הדרך מבניאס לצפת.

ויאמרו לו: איש יהודי אחד שהיה זקנו
אדומה ועיניו כחות ושני כוויות היו לו
בשני צדעיו ואחרי צוארו בערפו היה לו
אפון אחד קשור שם, היינו חומצה ובלשון
ערבי כאי, שקרוי בלשון לנו גארבאנסו.
ויצא מכאן יום אחד ואמרו לו בדרך, למה
אתה הולך יחידו ואמר: יצאתי מדמשק
בורח מהמגפה כמנהג היהודים שבורחים
בזמן המגפה, ושבתי כאן כי הלכה
השיירה והנני הולך לצפת ללמוד שם.
והכהו אחד מהרועים על ראשו בשבט
בלא צדיה ומיד מת ופשטנו בגדיו ולא
נמצא אתו, כי אם דבר מועט, ויחר לנו על
הריגתו, וקברנוהו תחת האילנות האלו,

עדותו של היהודי חסן חליבי. חליבי יצא
בשנה החולפת בין פסח לשבועות להביא
צמח ששמו הערבי נופר, והוא מזוהה
עם מיני נמפיאה או נופר צהוב שגדלו
בעמקי ההצפה של דמשק, ביובלי נחל
בניאס ובמת החולה. צמחים אלה נדרשו
בתקופה זו לתעשיית הבושם והרפואה. על
פי עדותו של חליבי בהגיעו לכפר חארפא
פגש כמה ערבים ושוחח עמם.

ויאמרו לו: למה לא יצאתם היהודים
כמנהגכם לבקש ליהודי אחד שנהרג כאן
זה זמן, כמו ח' או ט' חודשים?
ויאמר להם חסן הנוכח: היאך היה
המעשה ולמה הרגוהו?

מימין: עמק החולה על רקע החרמון, 1937.
חשמאל: ג'מוסים בביצת החולה, 1946.
צילום: זולטן קלוגר, אוסף התצלומים הלאומי

עמק החולה: בדווים ליד חושה בנויה מנומא. אוסף זאב וילנאי, ארכיון התמונות יד בן צבי

והסיר את ראשו מעליו. את גופתו השליכו השודדים באגם קדש, היא ימת החולה, בין העשבים.

את העדות הרביעית מסר יוסף בן דעה בסוף חודש אב 1625. הוא סיפר כיצד בעת שבתו באחד ממחנות הבדווים שבאזור קדש שמע ערבים המסיחים לפי תומם בסוכה סמוכה על הריגתו של כ"צ"ר (תרגום השם אליהו בערבית) הרופא היהודי בסמוך למקום הנקרא אבן שהב.

באזורים המוצפים מים. העד השלישי היה נוכרי ששהה בעיר קדש ומסר שפגש בשוק המקומי את מושל העיר. הלה סיפר לו על שיחתו עם שודדים שאירח בביתו כדי שלא יפגעו בעירו. מדבריהם אל המושל התברר שבדרכם של השודדים מבניאס פגשו את הרופא היהודי והם נטלו ממנו את בגדיו ואת כספו. משהתחנן על נפשו בפני שודד שהכיר מכפר איבנית, חשש הלה שהרופא יסגירו למושל צפת, ואחד השודדים הכהו בסיף בעורפו

בעשותו את מלאכתו פגש הרצען היהודי ערבי שהחזיק בידיו "כלי אומנות של רופא":

ושאלו: מנין לך זה!

ואמר לו: יהודי אחד שהיה בא מדרך פמיאס לצפת, וגוי אחד חמר, והרגנוהו ולקחנו זה ממנו.

העד השני היה אברהם נעמיאס, ששמע מגוי אחד שהסיח לפי תומו כיצד ייחל למותו של אליהו הרופא. אגב העדות נזכר עניין שותפות בגידול גימוסים שנדלו

לאחר דיון ארוך נטה ר' יאשיהו להתיר את העגונה, אך עדיין חסרו עדויות חותכות וחד־משמעיות. לאחר עדות נוספת שהביא הרב דוד פינטו מפי גוי שידע למסור את כל סיפור המעשה במלואו, הותרה אשתו של המנוח (נבחר מכסף, אה"ע, סימן נוז). מסמך זה מתאר יפה גם את נוף הביצות ומקווי המים באזור בניאס וימת החולה, שהיה מיושב בשבטים בדוויים. תושבי האזור דרו בסוכות העשויות מגומא הפפירוס ועסקו גם בגידול ג'מוסים. גם מקום הרצח מעיד על סביבת גדות ימת החולה, שהייתה מכוסה בצמחיית מים סבוכה.

מעשה זה מבוסס על עדותו

של יצחק זרחיה, שסיפר כיצד בעת שהותו בכפר אל רוחיבה (כ"מ 55 ק"מ מצפון-מזרח לדמשק) פגש בערבים שבאו לבית השיח'. הם סיפרו לו על שני יהודים

צורפים שיצאו מהעיירה דומיר (כ"מ 40 ק"מ מצפון-מזרח לדמשק) למדבר עם ג'אפיר, היינו מלווה ביטחוני, ששמו עלי, ושם הרגו אותם אנשים "טורקמאניש" (כנראה חיילים טורקים). יצחק הלך לברר פרטים גם אצל עלי המלווה:

ושאל אותו בעד האנשים שהלכו במדבר, מה היה להם ?

אמר לו: אותו היהודי צהר עואד ובנו כצ'ר שהלכו עמי, יצאו עלינו הטורקמאניש, ואני ברחתי, עמדתי מרחוק בתל אחד, וראיתי שהרגום. והגיד לו שם ההורג.

יצחק לא הסתפק בכך, ואף הלך לבית הרוצח על מנת לוודא את הנתונים. הרוצח הודה במעשה וסיפר שעשה זאת משום שחשב שיש באמתחתם כסף. הוא גם תיאר את דמות קרבנותיו: "היקף זקנו מצד חוץ לבן והוא אסמראני [=שחום].

ומצחו בולט ובנו גופו היה דק". לאחר מכן אכן התברר שבדמשק היה אדם בשם מנצור, שנקרא גם צהר עואד ולו בן בשם כצ'ר (אליהו). יהודים אלו, שהתאימו לכל הנתונים שמסר יצחק זרחיה, נעלמו. גם במקרה זה התיר בית הדין שבראשו עמד הרב יאשיהו פינטו את אשתו של מנצור היהודי מעגינותה ופסק שהיא מותרת להינשא (נבחר מכסף, אה"ע, סימן נטא). שלושה סיפורים אלה מאירים את רקע התקופה שבה נכתבו. באותה עת השלטון העותמאני המרכזי נחלש, וכוחם של הבדווים ושל מושלים מקומיים עלה. הביטחון בדרכים התערער, וההולכים בהם היו חשופים לסכנה של שוד והרג. יהודים לא מעטים נפלו בידי ליסטים, ובתי הדין בדמשק ובצפת היו מורגלים בסוגיית העגונות. שלוחים מטעמם היו נשלחים תדיר לחקור על הנעדרים, לעתים תוך שהם מסכנים את חייהם, כדי להקל על מצוקתן של העגונות.

נומא בחולה. צילום: פריץ כהן, 1955, אוסף התצלומים הלאומי

זה שפר

נבחר מכסף

שאלות ותשובות על סדר ד' טורים *
לרבינו הגדול הרב המוסמך הנאון
המפורסם בישראל וצני עריו מראש
שרים * כבוד רבנו יאשיהו פינטו
שר השרים * זצל ז"ל יע"א

זאת ספרים לכתוב * משאלת ולחם * סוד ומכספ *
עני ותורה * רובעק ספרו ר' ענין ופסיקו ריפח *
על כל יום קטן * כעשרה יום ענין ענין ענין *
בכור יאודה מחדש *

כ"ו יולי לעד לעולם * בית ימן עולם חס"י :
נרפם בארץ עובה יע"א

שנה היתרבת לביע
כרפם ליש יו כנחה"ר אברהם ענין ז"ל יולי חס"י

חובת נראסמאן סמבליעני חיי
מסד סמבליעני סמבליעני חיי
סמבליעני חיי